

Łukasz Rzepczyński*

orcid.org/0000-0001-5998-9616

Budynek dawnego Towarzystwa Kasyno w Kwidzynie w świetle badań historyczno-architektonicznych

The Building of the Former Casino Society in Kwidzyn in Light of Historical and Architectural Research

Słowa kluczowe: badania historyczno-architektoniczne, budynek kasyna, kino Tęcza

Keywords: historical and architectural research, casino building, Tęcza cinema

Wstęp

Przy ulicy Piłsudskiego w Kwidzynie znajduje się ruina XIX-wiecznego budynku dawnego Towarzystwa Kasyno, późniejszego kina. W pierwotnym stanie stanowił on znakomity przykład reprezentacyjnego lokalu towarzyskiego o klasycystycznych cechach, w zdecydowany sposób wyróżniającego się na tle pozostałej zabudowy ówczesnej Grünstrasse (ryc. 1). Autorstwo projektu przypisywane jest mistrzowi budowlanemu Gustawowi Reichertowi, uznanemu architektowi i konserwatorowi zabytków¹. Nawet późniejsza zmiana funkcji obiektu, związana z przekształceniem bryły, nie wpłynęła na jego walory architektoniczne. Od kilkunastu lat zabytek jest nieużytkowany, a stan jego zachowania na skutek zaniedbań i błędnych decyzji poprzedniego właściciela jest katastrofalny (ryc. 2, 3). Pomimo działań podjętych przez służby konserwatorskie, do których można zaliczyć m.in. wpis do Rejestru Zabytków (nr rej. A-1784 z 31 V 2007) oraz wyegzekwowanie od właściciela zabezpieczenia pokrycia dachu i poprawienia estetyki fasady w roku 2011, zabytek popadał w ruinę, szpecąc centrum miasta. Pod naciskiem opinii publicznej, a także wobec braku konkretnych działań ze strony właściciela, w styczniu 2018 władze zdecydowały przejąć niszczący obiekt. Podstawowym zadaniem władz miasta jest przywrócenie obiektowi dawnych funkcji towarzysko-kulturalnych (Kasyno Kultury) po-

Introduction

In Piłsudskiego Street in Kwidzyn, there is a ruin of the nineteenth century building of the former Casino Society, later transformed into a cinema. In its original state, it was an outstanding instance of a formal social venue with classicist features, clearly distinguishable from the other buildings along what had at the time been Grünstrasse (Fig. 1). The design is attributed to master builder Gustav Reichert, a recognized architect and monuments conservator.¹ Even the later change in the function of the building, related to the modification of its shape, did not affect its architectural values. The monument has not performed any utility function for several years, and its state of preservation is very bad due to negligence and wrong decisions taken by the previous owner (Fig. 2, 3). Despite measures taken by conservation services, including placing the Casino in the Monuments Register (Reg. No. A-1784 of May 31, 2007) and urging the owner to secure the roof or improve the aesthetics of the facade in 2011, the monument fell into ruin, disfiguring the city center. Because of public pressure and in the absence of specific actions on the part of the owner, in January 2018, the authorities decided to take over the decaying facility. The main task of the authorities is to restore the building's former social and cultural functions (Casino of Culture) by carrying out thorough

* mgr, adiunkt Zamku w Kwidzynie, oddział Muzeum Zamkowego w Malborku

* *M.A., assistant professor at the Castle in Kwidzyn, branch of the Castle Museum in Malbork*

Cytowanie / Citation: Rzepczyński Ł. The Building of the Former Casino Society in Kwidzyn in Light of Historical and Architectural Research. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 64:146–162

Orzymano / Received: 18.10.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 5.11.2020

doi: 10.48234/WK64KWIDZYN

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

przez przeprowadzenie gruntownych prac restauratorsko-budowlanych, które mają przywrócić zabytkowi dawną świetność (ryc. 5).

Celem artykułu jest prezentacja wyników badań nad rozpoznaniem historii funkcjonalnej i budowlanej wraz z hipotetyczną rekonstrukcją uchwytanych faz i etapów². Ważnym aspektem tekstu jest również zaakcentowanie, że nawet zabytki z końca XIX wieku mogły być wielokrotnie przekształcane, a za każdym historycznym nawarstwieniem kryją się określone wartości, które w procesie adaptacji, restauracji i konserwacji należy zachować czy nawet w odpowiedni sposób wyeksponować. Ze względu na ograniczenia objętościowe w artykule zostaną przedstawione tylko najważniejsze kwestie i wnioski z badań.

Analiza zabytku przeprowadzona została w marcu i kwietniu 2019. W przypadku elementów murowanych badania polegały na obserwacji lica muru, szczegółowej analizie węzłów konstrukcyjnych, analizie optycznej i wymiarowej materiałów, układów pomieszczeń i podziałów poziomych na kondygnacje oraz detali architektonicznych. Obserwacja miała charakter nieinwazyjny (wnętrze było odarte z tynków). Do niektórych partii murów nie udało się dotrzeć z uwagi na zagrożenie bezpieczeństwa.

Stan badań

Współczesną bibliografię historii omawianego obiektu otwiera artykuł Bernharda Barry'ego z roku 1983³. Zawiera on informację o nadaniu w 1935 nowej (kinowej) funkcji gmachowi dawnego Kasyna Cywilnego. Krótką wzmiankę znajdujemy w artykule Artura Dobrego z 1995 na temat architektury i budownictwa Kwidzyna w czasach rejencji⁴. Autor określił orientacyjne datowanie na około połowę XIX wieku, pierwotną funkcję budynku, a także lokalizację – ulica Zielna⁵. Na kolejne informacje natrafiamy w monografii Kwidzyna z roku 2004. Kazimierz Wajda, opisujący Kwidzyn w latach 1772–1914, krótko omawia wszystkie towarzystwa społeczno-kulturalne powstające w XIX wieku, m.in. Towarzystwo Casino, założone w 1824⁶. Natomiast Bohdan Koziello-Poklewski i Tomasz Rabant, omawiający miasto w latach 1918–1945, cytują informacje B. Barry'ego na temat adaptacji budynku kasyna na cele kinowe w 1935⁷. Z kolejnego rozdziału monografii autorstwa Mirosława Golona dotyczącej Kwidzyna w latach 1945–1947 i 1950–1956/1957 uzyskujemy interesujące wiadomości o powojennych losach zabytku, w tym etymologii nazwy kina Tęcza oraz chronologii prac remontowych w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku⁸. Do przekształceń budynku w kino odnoszą się dwaj regionaliści Antoni Barganowski i Henryk Michalik w przewodniku po powiecie kwidzyńskim⁹. Ciekawą informacją podzieliła się na łamach „Kleine Weichsel-Zeitung” z 2016 córka kwidzyńskiego architekta Hannelore Baltes - w 1935 jej ojciec dokonał projektu przebudowy klasycystycznego gmachu¹⁰. Do ostatnich opublikowanych opracowań ujmujących temat daw-

restoration and construction works aimed at restoring the historic splendor of the building (Fig. 5).

The aim of the paper is to present the results of research conducted into the building's history in terms of its function and construction along with a hypothetical reconstruction of its tangible phases and stages.² What is also important in the text is also to emphasize that even monuments from the late nineteenth century could have been transformed a number of times, and each historical layer hides certain values that should be preserved or even properly displayed in the process of adaptation, restoration and conservation. Due to the volume limitations, only the most important research issues and conclusions are presented herein.

The analysis of the monument was carried out in March and April 2019. In the case of brick elements, the research consisted of the observation of the face of the walls, detailed analysis of structural nodes, the optical and dimensional analysis of materials, room layouts and horizontal divisions into certain floors and, finally, architectural details. The observation was conducted using non-invasive methods (the interior was deprived of any plaster). Some parts of the walls could not be reached due to safety hazards.

State of research

The contemporary bibliography of the Casino's history starts with an article by Bernhard Barry from the year 1983.³ It states that, in 1935, a new (cinema) function was introduced into the building of the former Civil Casino. We can find another short mention in Artur Dobry's article from 1995 on the architecture and construction of Kwidzyn in the times of the regency.⁴ The author specified an approximate dating to around the mid-nineteenth century, the original function of the building as well as its location in Zielna Street.⁵ We can find slightly more information in a monograph of Kwidzyn from the year 2004. Kazimierz Wajda, while describing Kwidzyn between the years 1772 and 1914, briefly discussed all cultural societies established in the nineteenth century, including the Casino Society founded in the year 1824.⁶ On the other hand, Bohdan Koziello-Poklewski and Tomasz Rabant, while discussing the city in the years 1918–1945, quoted information from B. Barry on the adaptation of the Casino building into a cinema in 1935.⁷ From the following chapter of the monograph of Kwidzyn in the years 1945–1957 and 1950–1956/1957 by Mirosław Golon, we obtain some interesting details about the post-war history of the monument, including the etymology of its name (Tęcza) and renovation works in the mid-1950s.⁸ Two regionalists, Antoni Barganowski and Henryk Michalik, referred to the transformation of the building into a cinema in a guidebook for the Kwidzyn district.⁹ Quite a remarkable detail was shared in the year 2016 in the issues of “Kleine Weichsel-Zeitung” by Hannelore Baltes, the daughter of an architect from

nego kasyna należy tekst autora tego artykułu z 2018, dotyczący strat wojennych muzeum w Kwidzynie. Znajdujemy w nim omówienie historii kwidzyńskiego muzealnictwa oraz kolekcji zabytków (pierwsza muzealna wystawa została otwarta właśnie w gmachu Kasyna Cywilnego w 1876)¹¹.

W roku 1995 powstała Karta ewidencyjna autorstwa Artura Dobrego oraz Joanny i Antoniego Pawłowskich, w której zawarta została krótka historia obiektu wraz z orientacyjnym datowaniem na połowę XIX wieku, szczegółowy opis wraz z wyposażeniem, a także stan zachowania. Innym materiałem o charakterze opisowym jest jednostronicowa karta do katalogu zabytków architektury Kwidzyna z 1996 autorstwa Marii Gawryluk i Dariusza Bartona¹². Na potrzeby prac budowlano-restauratorskich oraz adaptacji budynku do nowej funkcji w 2018 powstała inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa wykonana przez Grupę Young Architekci: Michała Jabłońskiego, Sebastiana Szakiela i Karola Gabrysia. Inwentaryzacja ta stanowiła podkład pod wykonane badania architektoniczne.

Podsumowując stan badań, można dojść do wniosku, że dotychczas literatura przedmiotu nie poświęciła większej uwagi omawianemu zabytkowi, w 2019 zabytek w zasadzie nie był w pełni rozpoznany. Nie powstało żadne opracowanie monograficzne ukazujące dzieje budynku dawnego Kasyna Cywilnego, ani w zakresie historycznym i funkcjonalnym, ani przekształceń budowlanych¹³. Warto podkreślić, że autor przeprowadził liczne kwerendy instytucjonalne i personalne, które zaowocowały pozyskaniem nowych, wartościowych informacji. Do najciekawszych zaliczyć można m.in. archiwalia katastralne, wśród których znajdują się dane na temat czasu budowy kasyna¹⁴, inwestora, autora projektu, liczby pomieszczeń wraz z nadaną im funkcją, a także otoczenia (ryc. 9–10)¹⁵. Poszukiwaniami były objęte również inne materiały związane z analogicznymi obiektami w ramach analizy porównawczej i wartościującej, m.in. gmach kasyna w Bydgoszczy¹⁶.

Opis

Wolno stojący budynek, o zróżnicowanej i niejednorodnej bryle, zlokalizowany jest po zachodniej stronie ulicy Piłsudskiego (Grünstrasse) w obrębie dużej parceli; za obiektem występuje rozległy teren z nasadzeniami zieleni wysokiej i placem zabaw (ryc. 4). Założony został na nieregularnym i rozbudowanym rzucie, a główny trzon na planie trzech przylegających równoległe do siebie prostokątów, z których środkowy jest największy, a boczne mniejsze. Od strony zachodniej głównego korpusu znajduje się duża sala kinowa na rzucie prostokąta. Obiekt – wzniesiony w konstrukcji murywanej, szkieletowej (ściany działowe poddasza), z drewnianymi i ceramicznymi stropami i sklepieniami – jest częściowo podpiwniczony, parterowy po bokach i piętrowy w ryzalitowej części centralnej, z kondygnacjami strychowymi w skrzydłach bocznych. Partie

Kwidzyn—in 1935, her father made a design of the remodeling the classicist building.¹⁰ One of the latest published studies on the subject is the text from the year 2018 by the author of this very paper, concerning the war losses of the museum in Kwidzyn. It touches upon the history of museums in Kwidzyn and the collection of monuments (the first museum exhibition opened in the building of the Civil Casino in 1876).¹¹

In 1995, a record sheet was made by Artur Dobry and Joanna and Antoni Pawłowski, which included a short history of the building with an approximate dating to the mid-nineteenth century, a detailed description of the building along with its furnishings, and its state of preservation. Another descriptive piece of material is a one-page card to the catalog of architectural monuments in Kwidzyn, created in 1996 by Maria Gawryluk and Dariusz Barton.¹² For the needs of construction and restoration works as well as the adaptation of the building to its new function, in 2018, a building survey documentation was prepared by Grupa Young Architekci: Michał Jabłoński, Sebastian Szakiel and Karol Gabryś. The survey served as a basis for architectural research.

Summarizing the state of research, it can be concluded that the literature on the subject has not devoted much attention to the said monument so far, and in 2019 the monument was not even fully recognized. There has been no monographic study showing the history of the building, neither in the historical and functional terms, nor from the perspective of construction transformations.¹³ It is worth emphasizing that the author conducted numerous institutional and personal queries, which resulted in the acquisition of some new and valuable information. The most interesting are cadastral archives, which include data on the time of building the Casino,¹⁴ the investor the author of the design, the number of rooms with the functions assigned to them as well as the surroundings (Figs. 9 and 10).¹⁵ The search also covered other materials related to similar buildings as part of a comparative and evaluative analysis, including casino building in Bydgoszcz.¹⁶

Description

A free-standing building, with a varied and heterogeneous shape, is located on the west side of Piłsudskiego Street (Grünstrasse) within a large plot of land; behind the site there is a vast area with tall greenery and a playground (Fig. 4). It is set on an irregular and complex plan, the main body is set on the plan of three parallel rectangles, the middle of which is the largest and the side ones are smaller. On the west side of the main body there is a large screening room on a rectangular plan. The building is built in a brick and timber frame structure (attic partition walls), with wooden and ceramic ceilings and vaults. The building has a partial basement. The building has two stories in the central avant-corps part. Its side sections are single-story.

środkowa i boczne nakryte są dwuspadowymi dachami, a pozostałe elementy płaskim dachem. Nad korpusem głównym znajduje się więźba drewniana konstrukcji mieszanej: dwustolcowa z zastosowaniem wieszara. Nad skrzydłami skrajnymi i aneksem północnym występują więźby krokwiowo-jętkowe, natomiast nad południowym stropodach składający się z krokwi. Schody wejściowe zewnętrzne są betonowe, monolityczne, jednobiegowe, a wewnętrzne betonowe, segmentowe, dwubiegowe z podestem.

Opisywane założenie jest strukturą złożoną i warstwową architektonicznie, powstała jako obiekt wolno stojący, posiada więc elewacje zróżnicowane pod względem formalnym, kompozycyjnym i stylistycznym. Najbardziej okazała jest siedmioosiowa fasada pierwotnej części budynku od strony ulicy, która prezentuje cechy klasycystyczne. Założona symetrycznie z centralną trzysiosową płytką częścią ryzalitową, została wertykalnie rozczłonowana pilastrami z prostymi bazami i kanelowanymi trzonami z wieńczącymi kapitelami; na nich wsparte jest płaskie belkowanie zamknięte frontonem. Na osi i skrajnych jego krawędziach występują dekoracyjne akroteriony i palmeta. Nad otworami okiennymi parteru i pod parapetami okien piętra znajdują się dwa profilowane gzymsy rozdzielone przez pilastry. W partii piętra zlokalizowane zostały po dwa prostokątne okna w jednej osi, rozdzielone słupkiem w formie prostego pilastra, otoczone jak okna parteru profilowanym obramieniem. W tym samym duchu dekorowane są obydwie skrzydła boczne pierwotnej części budynku.

Z historycznego wyposażenia zachowało się kilka detali architektonicznych oraz elementów dawnego wystroju, do których można zaliczyć: klasycystyczną stolarkę okienną, podsufitkę z elementami dekoracyjnymi, fragmentarycznie zachowaną posadzkę kafłową wraz z kilkoma kaflami ściennymi o wzorzystej dekoracji, metaloplastyczny i ażurowy uchwyt na chorągiew, akroteriony i palmetę na zwieńczeniu frontonu. Do wystroju i wyposażenia przedwojennego kina można tylko zaliczyć podwieszony sufit z plafonem w części wschodniej nad salą kinową.

Chronologia przekształceń budowlanych

Wnioski wyciągnięte z analizy przekształceń budowlanych w konfrontacji wyników badań historycznych i obecnego stanu badań dały podstawę dokonania próby rozwarstwienia chronologii bezwzględnej przekształceń budowlanych z wydzielonymi sześciami fazami (ryc. 6–8).

Faza I – rok 1875

W fazie I w wyniku jednolitej koncepcji architektonicznej oraz jednego procesu budowlanego powstał korpus główny wraz z przyległymi równoległe skrzydłami flankującymi w osiach bocznych i z wejściem prowadzącym do piwnic po południowej stronie (ryc. 9).

In the side wings there are attic stories. The central and side parts are covered with gable roofs, whereas the rest of the building is covered with a flat roof. Above the main body there is a wooden truss with a mixed structural system: a queen-post truss. Over the outer wings and the northern annex there are rafter-collar beam trusses, while over the southern one there is a flat roof supported by rafters. The external single-flight entrance stairs are made of monolithic concrete. The internal stairs are made of concrete and are segmented, two-flight, with a landing.

The entire building is a complex and architectural-ly layered free-standing structure, so its elevations are varied in terms of formal, compositional and stylistic aspects. The most impressive is the seven-axis facade of the original part of the building, which presents certain classical features. It is symmetrical with a triple-axis shallow avant-corps located in the central part, vertically divided by pilasters with straight bases and fluted scapes with crowning capitals; they support a flat entablature with a pediment. Decorative acroterions and palmettes appear on the axis and its outermost edges. Above the windows on the ground floor as well as under the window sills, there are two profiled cornices separated by pilasters. On the first floor, there are two rectangular windows in one axis, separated by a post in the form of a simple pilaster, surrounded by a profiled surround in the same way as the windows on the ground floor. Both side wings of the original part of the building are decorated in a similar way.

A few architectural details and elements of the old décor have been preserved up till now: classicist window frames, a soffit with decorative elements, a fragmentally preserved tiled floor with a few wall tiles with patterned decorations, a metalwork and openwork banner holder, acroterions and a palmette at the top of the pediment. The décor and furnishing of the pre-war cinema include a suspended ceiling with a plafond in the eastern part above the cinema hall.

Remodeling chronology

Conclusions drawn from the analysis of the building's remodelings have been compared to the results of historical research as well as the current state of research. Consequently, they provided the basis for an attempt to stratify the absolute chronology of each of the building's remodeling projects and divide them into six phases (Fig. 6,7,8)

Phase I—1875

In phase I, as a result of a uniform architectural concept and one construction process, the main body was created with the adjacent parallel flanking wings in the lateral axes and the entrance leading to the cellars on the southern side (Fig. 9).

According to the source materials, the new seat of the Casino Society opened on November 7, 1875.¹⁷

Z materiałów źródłowych wynika, że nowa siedziba Towarzystwa Kasyno została oddana do użytku 7 listopada 1875¹⁷. Reprezentacyjny gmach o rozbudowanej bryle charakteryzował się bogatym kostiumem dekoracyjnym fasady, nawiązującym do stylu klasycystycznego¹⁸. Jego bryła składała się z głównego piętrowego korpusu i równoległe sprzężonych parterowych skrzydeł bocznych. Na całej powierzchni budynek był podpiwniczony z wejściem zewnętrznym do suterenu i piwnicy przy południowej elewacji¹⁹. Znamy również rozplanowanie układu funkcjonalno-przestrzennego wszystkich kondygnacji użytkowych²⁰. Na poziomie piwnicy znajdowały się sutereny (Souterrain). W ich skład wchodziły trzy ogrzewane pomieszczenia (Heizbar Räume), tunel (Tunnel), dwie kuchnie (Küchen) i piwnica (Keller)²¹. Na parterze mieściły się dwie sale (Säle) i pięć ogrzewanych izb (Heizbar Stuben)²², a na pierwszym piętrze trzy ogrzewane izby (Heizbar Stuben) i cztery komory (Kammern)²³.

Faza II – rok 1875

W pierwszym etapie fazy II dostawiono na planie prostokąta aneks północny z częściowym podpiwniczeniem i trójprzestrzennym wnętrzem, pełniący funkcję głównego wejścia z hallem i toaletami (ryc. 6, 8). Aneks również musiał powstać w jednym procesie budowlanym. W ścianie południowej wybudowano zespół arkad (pierwszy rząd) ze sklepieniami wewnątrz oraz z wyprowadzonymi murami poprzecznymi (działowymi) wyznaczającymi poszczególne pomieszczenia aneksu (hall wejściowy na osi i toalety po bokach). W tym samym etapie powstała kompozycja wszystkich jego elewacji wraz z programem dekoracyjnym. Na elewacjach ścian poprzecznych występowały otwory okienne (po jednym na stronę), na północnej znajdowały się skrajne otwory okienne, a w osiach wewnętrznych witrażna sięgająca posadzki oraz główne wejście (ryc. 1).

W etapie drugim przekształceniom budowlanym uległo wnętrze skrzydła północnego – wstawiono drugi rząd arkad po północnej stronie. Dziś można założyć, że ich wzniesienie było podyktowane zbyt słabą wytrzymałością pierwszego rzędu arkad, na których opierały się rozciągnięte belki podciągów drewnianego stropu. W osi filarów nowej arkady spoczęły mocniejsze i krótsze stalowe podciągły o przekroju dwuteownika opierzone deskami (ryc. 6).

Faza III – około roku 1900

W fazie tej miała miejsce niewielka rozbudowa obiektu, związana z dostawieniem do południowej elewacji kręgielni (ryc. 6, 10). Z analizy strukturalnej zabytku, a także przeglądu planu katastralnego z roku 1905 wynika²⁴, że dobudowany element architektoniczny składał się z dwóch zasadniczych członów. Pierwszym z nich był niewielki aneks założony na planie zbliżonym do kwadratu o jednoprzestrzennym wnętrzu z oknem i przeklepieniem otworem tunelu po południowej stronie.

The formal building, with an extensive body, had a decorative facade that referenced the classicist style.¹⁸ Its body consisted of a main multi-story part and parallel-interconnected single-story side wings. The building had a basement with an external entrance and cellars at the southern elevation.¹⁹ We also know the functional and spatial layout of all of its stories.²⁰ There were basements (Souterrain) at the lowest level. They consisted of three heated rooms (Heizbar Räume), a tunnel (Tunnel), two kitchens (Küchen) and a cellar (Keller).²¹ There were two rooms (Säle) and five heated rooms (Heizbar Stuben)²² on the ground floor, and three heated rooms (Heizbar Stuben) and four chambers (Kammern) on the first floor.²³

Phase II—1875

In the first stage of phase II, a northern annex was added. It had a rectangular plan with a partial basement and a three-space interior, serving as the main entrance with a hall and toilets (Figs. 6 and 8). The annex must have been created in one construction process. A complex of arcades (the first row) with vaulted recesses and extended transverse (partition) walls were built in the southern wall, delimiting individual rooms of the annex (entrance hall on the axis and toilets on the sides). At the same stage, the composition of all the facades was created along with their decorative program. There were window openings on the elevations of the transverse walls (one per side), on the northern side there were extreme window openings, and in the internal axes—a window reaching the floor and the main entrance (Fig. 1).

In the second stage, the interior of the northern wing was subjected to certain construction transformations—another row of arcades was added on the northern side. Today, it can be assumed that implementing them in this place was necessary due to insufficient strength of the first row of arcades, on which there were stretched the beams of wooden ceiling joists. In the axis of the pillars of the new arcade, stronger and shorter steel I-section beams were placed and covered with planks (Fig. 6).

Phase III—ca. 1900

In this phase, a small extension of the facility took place, related to the addition of a bowling alley to the southern facade (Figs. 6 and 10). The structural analysis of the monument and the cadastral plan from 1905²⁴ showed that the added architectural element consisted of two main parts. The first was a small annex on a plan similar to a square with a single-space interior with a window and a vaulted tunnel opening on the south side. It was placed next to the entrance to the basement rooms. The second element was the bowling alley leading south from this annex. Today, nothing more can be said about its construction or the

Dostawiony został obok wejścia do suterenu i pomieszczeń piwnicznych. Drugim elementem był tor kręgielni wychodzący z tego aneksu w kierunku południowym. Na temat jego konstrukcji czy użytego budulca dziś nic więcej nie można powiedzieć. Ponadto z realizacją tą wiązało się wprowadzenie trójarkadowego przejścia ze skrzydła południowego.

Faza IV – rok 1935

W fazie tej zaszły kluczowe przemiany związane z bryłą czy funkcją budynku. Nowy właściciel postanowił zaadaptować atrakcyjny obiekt do nowej funkcji, jaką było kino²⁵. Inwestor Joseph Modest dokonał rozbudowy bryły, która wpłynęła także na gruntowne przekształcenia układu funkcjonalno-przestrzennego niemal całego obiektu (ryc. 6–8). Po zachodniej stronie głównego korpusu dobudowano prostokątną salę kinową, jednocześnie likwidując mur szczytowy i werandę z wejściem od ogrodu. Natomiast do skrzydła północnego dodano otwarty modernistyczny pawilon arkadowy, spod którego po nowych schodach wchodziło się przez szeroki otwór drzwiowy do kina. Jednocześnie zostało zlikwidowane pierwotne wejście w aneksie północnym. Do pewnych przekształceń musiało w tym czasie dojść także po południowej stronie budynku – prawdopodobnie dostawiono kolejny aneks w południowo-wschodnim narożniku (część mieszkania właściciela kina, obecnie otwarty pawilon poprzedzający wyjście).

Przekształceniom uległy również kompozycje elewacji aneksu oraz skrzydeł północnego i południowego, a także organizacja układu funkcjonalno-przestrzennego na wszystkich kondygnacjach. Zlikwidowano podział wnętrz drugich traktów parteru i pierwszego piętra (rozbudowana, jednoprzestrzenna sala kinowa) oraz obniżono stropy w przestrzeniach pierwszych traktów parteru i pierwszego piętra głównego korpusu, a także parteru skrzydła północnego.

W piwnicy aneksu północnego po północno-wschodniej stronie zlokalizowano klatkę schodową prowadzącą na parter. W piwnicy skrzydła północnego wprowadzono nowe mury wydzielające odrębne przestrzenie wraz z ciągiem komunikacji pionowej (schody prowadzące przez rozkute sklepienie na wysoki parter korpusu głównego). W piwnicach mogło w tym czasie dojść do wykuć nowych otworów przejściowych (ryc. 8).

W przestrzeniach wysokiego parteru nastąpiły dość liczne przekształcenia. W aneksie północnym po północno-wschodniej stronie wprowadzono klatkę schodową skomunikowaną z piwnicą i pierwszym piętrzem. W tym też miejscu wykuto nowy otwór drzwiowy tuż przy dostawionym na zewnątrz pawilonie arkadowym (ryc. 6).

Kompozycja elewacji północnego aneksu także uległa reorganizacji, co wymuszone było zmianą lokalizacji głównego wejścia oraz wprowadzeniem nowego podziału wnętrz: z trzech do pięciu pomieszczeń. W tym samym czasie w aneksie zostały zamurwane

materials used. Moreover, this project was associated with the introduction of a three-arcade passage from the southern wing.

Phase IV—1935

In this phase, key changes related to the shape or function of the building took place. The new owner decided to adapt the facility to the new function, which was a cinema.²⁵ The owner, Joseph Modest, expanded the body, which also resulted in a thorough remodeling of the functional and spatial layout of almost the entire building (Figs. 6, 7, 8). On the west side of the main body, a rectangular screening room was added, which led to the elimination of the gable wall and a veranda with an entrance from the garden. However, the north wing was enriched with an open, arcaded Modernist pavilion, from which new stairs led through a wide door to the cinema. At the same time, the original entrance in the northern annex was removed. Certain transformations must have been introduced to the south side of the building. Another annex might have been added in the south-eastern corner (part of the cinema owner's apartment, now an open pavilion preceding the exit).

The composition of the annex façade and the northern and southern wings as well as the organization of the functional and spatial layout on all floors were also transformed. The division of the interiors of the second circulation paths of the ground floor and the first floor (an extended, single-space screening hall) was eliminated and the ceilings in the spaces of the first circulation paths of the ground floor and the first floor of the main body were lowered. Identical procedure was applied on the ground floor of the northern wing.

In the basement of the northern annex, on the north-eastern side, there was located a staircase leading to the ground floor. In the basement of the northern wing, new walls were introduced, separating distinct spaces along with a vertical communication route (stairs leading through a broken vault to the high ground floor of the main body). At that time, new access openings could have been built in the cellars (Fig. 8).

Numerous transformations took place within the area of the high ground floor. In the northern annex, on the north-eastern side, a staircase was introduced, connected to the basement and the first floor. In this place, a new door opening was built right next to the arcaded pavilion, which had been added to the building earlier (Fig. 6).

The composition of the elevation of the northern annex was also reorganized, which was forced by the change of the main entrance location and introduction of a new interior division: from three to five rooms. At the same time, the window openings in the eastern and western elevations of the annex were bricked up. A new main entrance was located in the corner of the northern wing. In the main western wall of the same space, in its lower zone, a new face was applied

otwory okienne w elewacji wschodniej i zachodniej. W narożniku skrzydła północnego wykuto nowe główne wejście. W magistralnym murze zachodnim tej samej przestrzeni w dolnej strefie dostawiono (poprzez wkucie) nowe lico po południowej stronie oraz wykuto nowy otwór drzwiowy, którego ościeże dostawiono do filara międzyokiennego, a w górnej strefie zamurowano pierwotny otwór okienny i wykuto niewielkich rozmiarów otwór wentylacyjny. W murze podłużnym wspólnym dla korpusu głównego i skrzydła północnego zamurowano pierwotne przejście i rozkuto nowe do sali kinowej. W trakcie frontowym korpusu głównego zamurowano niemal wszystkie przejścia, w tym trójarkadowe do dużej sali w trakcie tylnym (sala kinowa). We wnętrzu nowej sali kinowej wykuto dwa otwory drzwiowe po obu stronach, a podczas jej wznoszenia zlokalizowano w jednej osi murów wzdłużnych dwa wyjścia na zewnątrz. W skrzydle południowym zamurowano otwór arkady stychny z aneksem południowym oraz prawdopodobnie wykuto otwór okienny (lub powiększono dotychczasowy) w ścianie południowej po zachodniej stronie. W aneksie południowym rozkuto dwa otwory okienne na skrajach muru zachodniego, zamurowano przesklepiony łukiem otwór w murze południowym, a także wymurowano dwa nowe otwory drzwiowe: pierwszy prowadzący z przedsionka do jednoprzestrzennego wnętrza aneksu południowego, drugi – do korytarza ze schodami piwnicznymi.

Na skutek obniżenia stropów pierwszych traktów i likwidacji podziału tylnego traktu głównego korpusu (wprowadzenie jednoprzestrzennej sali kinowej) na pierwszym piętrze zamurowano otwory komunikacyjne pomiędzy korpusem głównym a skrzydłami bocznymi i trójarkadowy otwór pomiędzy pierwszym a drugim traktem głównego korpusu oraz rozkuto nowe przejście pomiędzy korpusem głównym a skrzydłem północnym.

Jak już wspomniano, w fazie tej doszło także do obniżenia stropów. W trakcie przednim w przestrzeni parteru i pierwszego piętra obniżono stropy o około 1 m, wprowadzając nowy ceramiczny strop płaski (strop Kleina). W narożniku parteru zastosowano pionowy ciąg komunikacyjny łączący pomieszczenie z piwnicą oraz dokonano podziału wnętrza na dwa lub więcej pomieszczeń. Na parterze skrzydła północnego obniżono strop (w części środkowej i zachodniej tylko podwieszony). Obydwa nowe obniżone stropy nachodziły na nadświetla okien fasady.

Faza V – druga połowa XX wieku

W fazie tej, którą można datować na pierwszą połowę lat pięćdziesiątych XX stulecia²⁶ i lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku, w zabytku przeprowadzone zostały kolejne prace budowlane o charakterze remontowo-modernizacyjnym (ryc. 6–8). Ich zakres dotyczył przede wszystkim przekształceń aneksu południowego po wschodniej stronie, który w ich wyniku uzyskał

(through cramming) on the southern side and a new door opening was forged, the jamb of which was added to the pillar between the windows, and the original window opening was bricked up in the upper zone. At the same time, a small ventilation opening was introduced. In the longitudinal wall, which constituted a shared part to the main body and the northern wing, the original passage was bricked up and a new one was created, so that the screening hall could be made accessible. Almost all the passages in the front part of the main body were walled up, including the three-arcade entrance leading to the large hall in the back part (a screening room). In the new cinema hall, two door openings were placed on both sides. While they were being constructed, two exits to the outside were placed in one axis of the longitudinal walls. In the southern wing, the arcade opening adjacent to the southern annex was bricked up and a window opening was probably made (or the existing one was expanded) in the southern wall on the western side. In the southern annex, two window openings were cut out at the edges of the western wall, the opening in the southern wall was bricked up, and two new door openings were placed: the first leading from the vestibule to the single-space interior of the southern annex, and the other—to the corridor with basement stairs.

Lowering the ceilings of the first trails and the elimination of the division of the back trail in the main body (introduction of a single-space cinema hall) on the first floor, made it necessary to brick up the circulatory openings between the main body and side wings as well as a three-arcade opening between the first and second track of the main body. A new passage between the main body and the northern wing was forged.

As already mentioned, in this phase the ceilings were also lowered. In the front part, on the ground floor and the first floor, the ceilings were lowered by about 1 m, introducing a new ceramic flat ceiling (Klein ceiling). In the corner of the ground floor, a vertical circulation route connecting the room with the basement was applied, and the interior was divided into two or more rooms. On the ground floor of the northern wing, the ceiling was lowered (whereas in the central and western parts only suspended). Both lowered ceilings overlapped the windows of the facade.

Phase V—second half of the twentieth century

In this phase, which can be dated to between the first half of the 1950s²⁶ and 1970s, further renovation and modernization works were carried out within the building (Fig. 6, 7, 8). Their scope mainly concerned the transformation of the southern annex on the eastern side, where a single-space circulation interior was implemented (a new exit). At the same time, some other changes that interfered with the functional and spatial program of the building were introduced: certain passages, windows and doors were walled up, and at the same time new ones were made in the rooms of all

jednoprzestrzenne wnętrza komunikacyjne (nowe wyjście). W tym też czasie doszło do innych przemian ingerujących w program funkcjonalno-przestrzenny: zamurowano niektóre przejścia, okna i drzwi, a jednocześnie w pomieszczeniach wszystkich kondygnacji wykuto nowe; wprowadzono także nowe betonowo-stalowe podciągi stropu w skrzydle południowym.

W centralnym pomieszczeniu piwnicznym aneksu północnego dostawiono zostało nowe lico (nie można wykluczyć wymurowania nowego pomieszczenia) wraz z ościeżami wejścia i wyprowadzeniem na zewnątrz kanału wentylacyjnego.

Na parterze skrzydła północnego w murze zachodnim zamurowano otwór wtórnego przejścia i wtórny otwór wentylacyjny. W przestrzeni pierwszego traktu parteru głównego korpusu dokonano rozkucia dużego przejścia we wspólnym murze korpusu głównego i skrzydła północnego; podobna sytuacja miała miejsce po przeciwnej stronie, z tym że wtórny otwór był o połowę mniejszy. W pomieszczeniu tym przywrócono jednoprzestrzenny charakter, likwidując wtórne podziały i klatkę schodową skomunikowaną z piwnicą.

Na parterze skrzydła południowego zamurowano otwór okienny w ścianie zachodniej na skutek wprowadzenia w narożniku betonowych schodów prowadzących na pierwsze piętro. Wykuto także otwór drzwiowy w południowo-zachodnim narożniku.

W aneksie południowym wzniesiono mury małego pomieszczenia tuż nad wejściem do piwnic oraz nastąpiły znaczne przekształcenia po wschodniej stronie – wzniesiono odkryty od południa pawilon z wewnętrznymi schodami prowadzącymi do dwóch wykutych otworów drzwiowych w skrzydle południowym (nowe wyjście). Ponadto prawdopodobnie wprowadzono lastrico w hallu głównym, gumopochodną wykładzinę w sali kinowej i betonowe schody we współczesnych przybudówkach oraz częściowo wymieniono stolarkę okienną i drzwiową²⁷.

Faza VI – przełom XX i XXI wieku

W fazie szóstej zamurowano otwór drzwiowy wejścia po południowej stronie oraz otwór okienny, a także do muru poprzecznego skrzydła północnego dostawiono nowe lico. Pokryto również dach nad korpusem głównym blachą trapezową oraz pomalowano fasadę w strefie ryzalitowej.

Ponadto w wyniku działań „remontowo-budowlanych” oraz braku użytkowania i odpowiedniej opieki zabytek został pozbawiony niemal całego wystroju i wyposażenia wnętrza (ryc. 2–3). Zburzone zostały ścianki działowe, skuto większość tynków, wykuto dużych rozmiarów otwór w murze południowym sali kinowej oraz zburzono 6 przęseł historycznych sklepień piwnicznych głównego korpusu po zachodniej stronie. Na dodatek destrukcji uległa większość drewnianych stropów i historycznych więźb w skrzydłach bocznych i aneksie południowym.

floors; new concrete and steel joists for the ceiling in the southern wing were also introduced.

In the central basement room of the northern annex, a new face was added (it is possible that there was a new room organized in here) along with the jambs of the entrance and the ventilation duct led outside.

On the ground floor of the northern wing in the western wall, the secondary passage and the secondary ventilation opening were bricked up. In the space of the first trail of the main body, a large passage was made in the shared wall of the main body and the northern wing. A similar situation took place on the opposite side, except that the secondary opening was half the size. In this room, a single-space character was restored eliminating secondary divisions and a staircase connected to the basement.

On the ground floor of the southern wing, a window opening in the western wall was bricked up as a result of the introduction of concrete stairs leading to the first floor in the corner. A door opening was also forged in the south-west corner.

In the southern annex the walls of a small room were erected just above the entrance to the basement. Certain significant transformations took place on the eastern side—there was built a pavilion with internal stairs leading to two forged door openings in the southern wing (a new exit). In addition, terrazzo was probably introduced in the main hall, rubber-based carpeting in the cinema hall and concrete stairs in the modern outbuildings. Windows and doors were partially replaced.²⁷

Phase VI—the turn of the twenty-first century

In this phase, the door opening of the entrance on the south side, together with a window opening, were bricked up, and a new face was added to the transverse wall of the northern wing. The roof over the main body was also covered with trapezoidal metal sheet. The facade was painted in the avant-corps area.

Furthermore, as a result of “renovation and construction” activities and the lack of the appropriate care, the monument was deprived of almost all interior decorations and equipment (Fig. 2, 3). Partition walls were demolished, most of the plasters were chipped off, a large opening in the southern wall of the cinema hall was made. Six spans of the historic basement vaults of the main body on the west side were also knocked down. In addition, most of the wooden ceilings and historical trusses in the side wings and the southern annex were destroyed.

Conclusions

Historical and architectural research led to numerous conclusions, which significantly enriched existing knowledge about the monument and allowed to articulate conservation postulates. Due to the lim-

Wnioski

Badania historyczno-architektoniczne doprowadziły do licznych wniosków, które znacznie wzbogaciły dotychczasową wiedzę na temat zabytku, a także pozwoliły wyartykułować postulaty konserwatorskie. Ze względu na ograniczone ramy artykułu nie można zaprezentować wszystkich kwestii związanych np. z historią funkcjonalną oraz postulatami konserwatorskimi. Jednym z najważniejszych wniosków, popartych analizą źródeł archiwalnych, jest ustalenie daty budowy i oddania do użytku obiektu na dzień 7 listopada 1875 oraz potwierdzenie autorstwa projektu architektonicznego (Gustav Reichert) i kosztów inwestycji (15 tysięcy talarów)²⁸. Warto podkreślić, że dotychczas zabytek datowany był na około roku 1850. Dla omawianego okresu udało się także uchwycić w zarysie nieznanym dotąd układ funkcjonalno-przestrzenny niemal wszystkich użytkowych kondygnacji, uwzględniając wszystkie pierwotne wejścia łącznie z tym poprzez werandę od strony ogrodu.

Do kolejnych interesujących, a niewzmiankowanych w literaturze przedmiotu zagadnień bez wątpienia można zaliczyć dostawienie do południowej elewacji budynku kręgielni, co nastąpiło około roku 1900. Wskazują na to zarówno badania historyczne, jak i architektoniczne. Analizy potwierdziły również dotychczasowe ustalenia związane z adaptacją budynku na cele kinowe (rok 1935) – wówczas zaszły kluczowe zmiany kształtu, bryły i układu funkcjonalno-przestrzennego w pomieszczeniach na wszystkich kondygnacjach. Do głównego korpusu od zachodniej strony dobudowano kontynuację sali kinowej, jednocześnie likwidując mur szczytowy, podział na dwie kondygnacje tylnych traktów oraz werandę z wejściem od ogrodu. Od północnej strony dodano otwarty modernistyczny pawilon arkadowy, spod którego wchodziło się poprzez nowe wejście do kina, a jednocześnie zlikwidowano pierwotne wejście od strony północnej. Do przekształceń musiało w tym czasie dojść także w aneksie południowym, który został rozbudowany w kierunku wschodnim (część mieszkania właściciela kina). Kwestię tę należy uznać za nie do końca rozwiązaną. Wobec powyższego można sformułować pytanie, w jakim zakresie przeprowadzono adaptację na cele mieszkalne południowej części kina oraz jaki miała ona wpływ na przekształcenia budowlane, w tym kompozycyjne, elewacji w południowo-wschodnim narożniku, rozwiązania komunikacyjne i przestrzenne wewnątrz mieszkalnych.

Ponadto w wyniku badań udało się ustalić czas i zakres innych przekształceń. Rozpoznany też został warsztat budowlany, użyty budulec, rozwiązania konstrukcyjne i stylistyczne zastosowane podczas budowy i późniejszych przemian, a także problematyka konserwatorska zabytku, która nie została tu szerzej poruszona. Warto jednak uwzględnić fakt, że wnioski płynące z badań oraz zastanego stanu zabytku i przeprowadzonej analizy wartościującej zostały wykorzystane przy formułowaniu wytycznych i postulatów konserwatorskich dla przyszłej adaptacji i prac restauratorsko-bu-

ited scope of the paper, it is not possible to present all the issues related to the functional history and conservation demands. One of the most important conclusions, supported by the analysis of archival sources, is the setting of the date of construction and commissioning of the building as November 7, 1875, the confirmation of the architectural design (Gustav Reichert) and construction costs (15,000 thalers).²⁸ It is worth noting that up till now the monument was dated to around 1850. For the discussed in question, it was also possible to outline the previously unknown functional and spatial layout of almost all stories, including all original entrances, including the veranda located on the garden side.

Other interesting issues that have not been mentioned in the literature on the subject, undoubtedly include the addition of a bowling alley building to the southern facade, which took place around 1900. This fact is indicated by both historical and architectural research. The analyses also confirmed the previous arrangements related to the adaptation of the building for cinema purposes (1935). Afterwards, changes were introduced in the shape, body and functional and spatial arrangement of the rooms on all floors. A continuation of the screening room was added to the main body from the west side. At the same time the gable wall, the division into two floors of the back trails and a veranda with an entrance from the garden were removed. On the north side, an open Modernist arcaded pavilion was added. A new entrance leading to the cinema was placed here. At the same time, the original entrance on the north side was removed. At that time, alterations must have also taken place in the southern annex, which was extended to the east (part of the apartment of the cinema's owner). This issue should be considered as not fully resolved. In view of the above, a question can be asked to what extent the adaptation of the southern part of the cinema for residential purposes was applied and what impact it had on the construction transformations, including compositional changes of the facade in the south-eastern corner as well as communication and spatial solutions of residential interiors.

Moreover, in the course of the research, it was possible to determine the time and scope of some other transformations. The elements that were recognized included the construction workshop, the building material used to construct the building, the design and stylistic solutions used during the construction and subsequent changes, and finally the conservation issues of the monument, which were not discussed in greater detail herein. However, it is worth taking into account that the conclusions drawn from the research and the existing condition of the monument or the evaluation of certain analysis have been used in formulating conservation guidelines and postulates for the future adaptation, restoration and construction to be performed on the building. The conclusions and guidelines have been developed on the basis of the

dowlanych gmachu dawnego towarzystwa i późniejszego kina. Wnioski i wytyczne zostały opracowane na podstawie przyjętego schematu, z podziałem na ogólną koncepcję konserwatorską, wytyczne do układu przestrzenno-funkcjonalnego oraz detali²⁹.

Ogólna koncepcja konserwatorska powinna przyjmować zachowanie wszystkich nawarstwień budowlanych do połowy XX wieku, z maksymalnym przywróceniem pierwotnej kompozycji i wystroju wszystkich elewacji najstarszej formy neoklasycystycznej, z zachowaniem i odtworzeniem historycznych stolarek okiennych, adaptacją zabytku do nowej funkcji z maksymalnym poszanowaniem autentycznej substancji zabytkowej wraz z wszystkimi wartościowymi nawarstwieniami z jednoczesnym zachowaniem standardu według pierwotnego przeznaczenia – uczytelnienia historycznych przekształceń i podziałów w bryle, elewacjach i układzie funkcjonalno-przestrzennym. Istotnym postulatem jest również rewitalizacja otoczenia zabytku.

Dla układu funkcjonalno-przestrzennego należałoby zachować charakter układu kasyna/kina z osią środkową, w której skład wchodzi: hall środkowy i sala kinowa, skrzydła użytkowe w osiach bocznych z głównym wejściem od strony południowej i północnej, aneks południowy i północny. Trzeba też zachować użytkowy podział piwnic oraz przywrócić funkcję użytkową piętra z ewentualnym wstawieniem galerii. Bezwzględnie należy zachować wszystkie ściany obwodowe i działowe pochodzące z faz I–IV (wyjątek stanowią zamurwane otwory przejściowe i okienne); częściowo można ingerować w ściany z faz V i VI.

Odrębnie wyszczególnione zostały także wytyczne dla bryły i elewacji, wytyczne szczegółowe dla każdego pomieszczenia wszystkich kondygnacji, jak również inne zalecenia związane z nadzorem konserwatorskim, kontynuacją badań w trakcie prac wykonawczych, rewitalizacją otoczenia, popularyzacją historii obiektu oraz sporządzeniem dokumentacji powykonawczej.

Podsumowując, można stwierdzić, że przedstawiony zabytek, pomimo walorów historycznych, stanowi znakomity przykład rozwiązań przestrzenno-funkcjonalnych, formalnych i konstrukcyjnych tego typu obiektów, a także niezależnie od stosunkowo „młodego wieku” jest nośnikiem licznych ingerencji budowlanych, które ostatecznie ukształtowały jego obecny kształt i formę. Będzie również stanowić w najbliższym czasie duże wyzwanie dla inwestora, projektanta, wykonawcy, a przede wszystkim dla służb konserwatorskich przy przywracaniu mu po latach zaniedbań dawnego blasku i funkcji. Przypadek ten pokazuje także, jak ważne są działania przedprojektowe (odpowiednie rozpoznanie obiektu) w procesie adaptacji, restauracji i konserwacji zabytków architektury.

adopted scheme, divided into a general conservation concept, guidelines for the spatial and functional layout as well as details.²⁹

The general conservation concept should assume the preservation of all building layers until the mid-twentieth century, with the utmost restoration of the original composition and décor of all facades of the oldest neoclassical form, with the preservation and restoration of historical window carpentry, adaptation of the monument to a new function, with the greatest respect for the authentic historic substance and all valuable layers. Of great importance is to maintain the standard according to the original purpose—the legibility of historical transformations and divisions in the body of the building, its elevations as well as functional and spatial arrangement. The revitalization of the monument's surroundings is also a key postulate.

For the functional and spatial layout, the casino / cinema arrangement with a central axis should be maintained. It includes a central hall and a screening room; utility wings in the side axes with the main entrance from the south and north, and southern and northern annexes. It is also necessary to keep the functional division of the basement and restore the function of the first floor with the possible insertion of an inner balcony. It is absolutely necessary to keep all the perimeter and partition walls from phases I–IV (except for the bricked-up passage and window openings); walls from phases V and VI can be partially altered.

There are also separate guidelines for the body of the building and its facade, detailed guidelines for each room on all floors as well as certain recommendations related to conservation supervision, continuation of research during construction works, the revitalization of the surroundings, popularization of the history of the building and the preparation of an as-built documentation.

To summarize, it can be stated that the monument presented herein, apart from its historical values, is an excellent instance of a spatial-functional, formal and structural solution of this kind of building, and regardless of its relatively “young age,” it carries numerous construction interferences that ultimately shaped its present form. In the near future, it will also be a major challenge for the developer, designer, contractor and, above all, for conservation services, when the process of restoring it to its former glory and function after many years of neglect will become real. This case also shows how pertinent the pre-design activities (proper exploration of the building) are in the process of adaptation, restoration and conservation of architectural monuments.

Ryc. 1. Kwidzyn, widok na Grünstrasse (ob. ul. Piłsudskiego) i Kasyno Cywilne od strony północno-wschodniej w kierunku południowo-zachodnim, ok. 1920; autor nieznany, zbiory Ł. Rzepczyńskiego.

Fig. 1. Kwidzyn, view of Grünstrasse (now Piłsudskiego Street) and Civil Casino from the north-east towards the south-west, ca. 1920; unknown author, collection of Ł. Rzepczyński.

Ryc. 2. Kwidzyn, widok fasady dawnego kasyna i kina od strony północno-wschodniej, 2019; fot. Ł. Rzepczyński.

Fig. 2. Kwidzyn, view of the facade of the former casino and cinema from the north-east, 2019; photo by Ł. Rzepczyński.

Ryc. 3. Kwidzyn, Kasyno Cywilne (kino Tęcza), główny korpus, widok na dawną salę kinową w kierunku wschodnim, 2019; fot. Ł. Rzepczyński.
Fig. 3. Kwidzyn, Civil Casino (Tęcza cinema), main body, view of the former cinema hall to the east, 2019; photo by Ł. Rzepczyński.

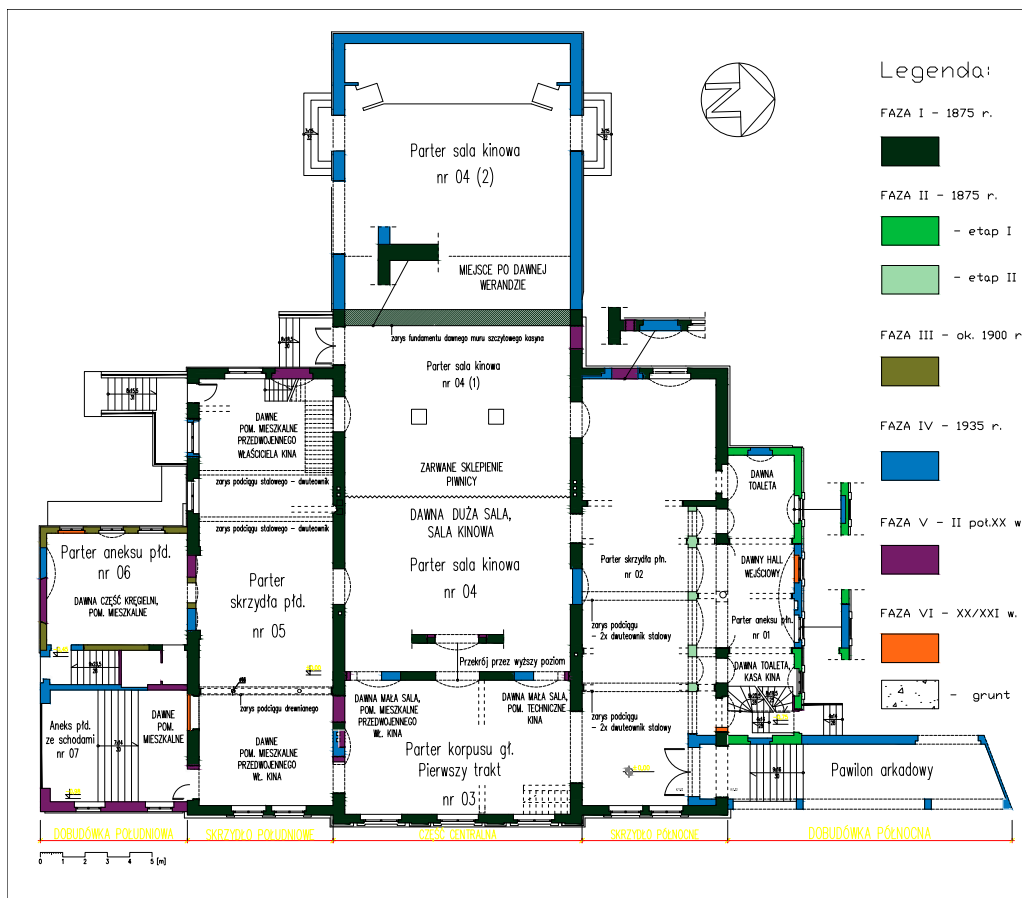

Ryc. 4. Kwidzyn, widok z lotu ptaka na zabudowę ulicy Piłsudskiego i pustostan po kinie Tęcza w kierunku południowo-zachodnim, 2018; autor nieznan, źródło: <https://kwidzyn.pl/budynek-po-kinie-tecza-juz-wlasnoscia-miasta-11233/> (dostęp: 16 X 2020).
Fig. 4. Kwidzyn, bird's-eye view of the buildings on Piłsudskiego Street and the vacancy of the Tęcza cinema towards the south-west, 2018; unknown author, source: <https://kwidzyn.pl/budynek-po-kinie-tecza-juz-wlasnoscia-miasta-11233/> (accessed: 16 X 2020).

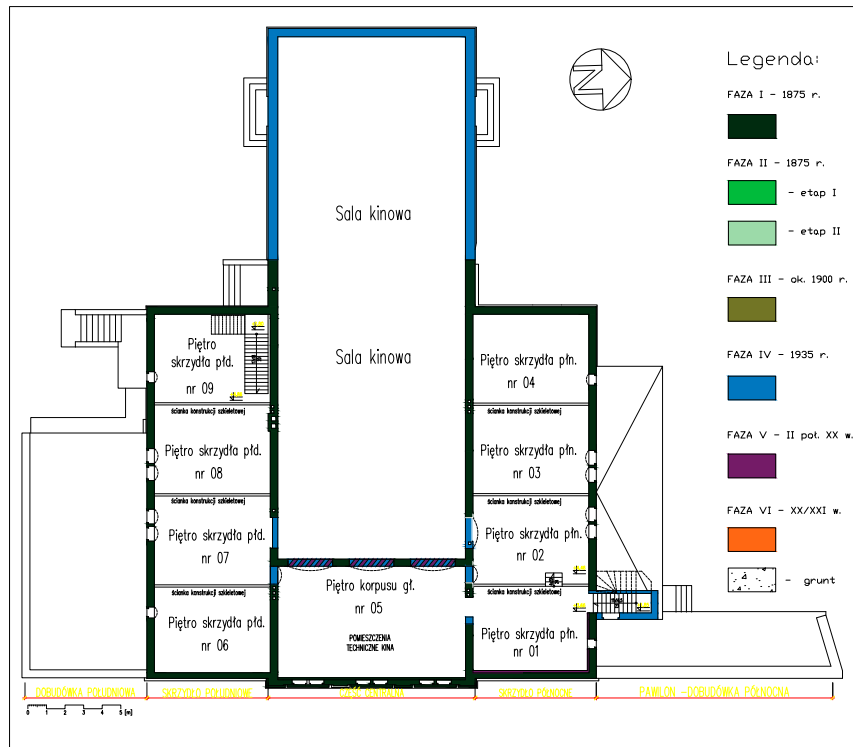
Ryc. 5. Kwidzyn, Kasyno Cywilne, wizualizacja efektu przebudowy według nowego projektu w kierunku północno-zachodnim, 2019; oprac. „Grupa Young Architektki”.

Fig. 5. Kwidzyn, Civil Casino, visualization of the effect of the reconstruction according to the new design in the north-west direction, 2019; by Grupa Young Architektki.

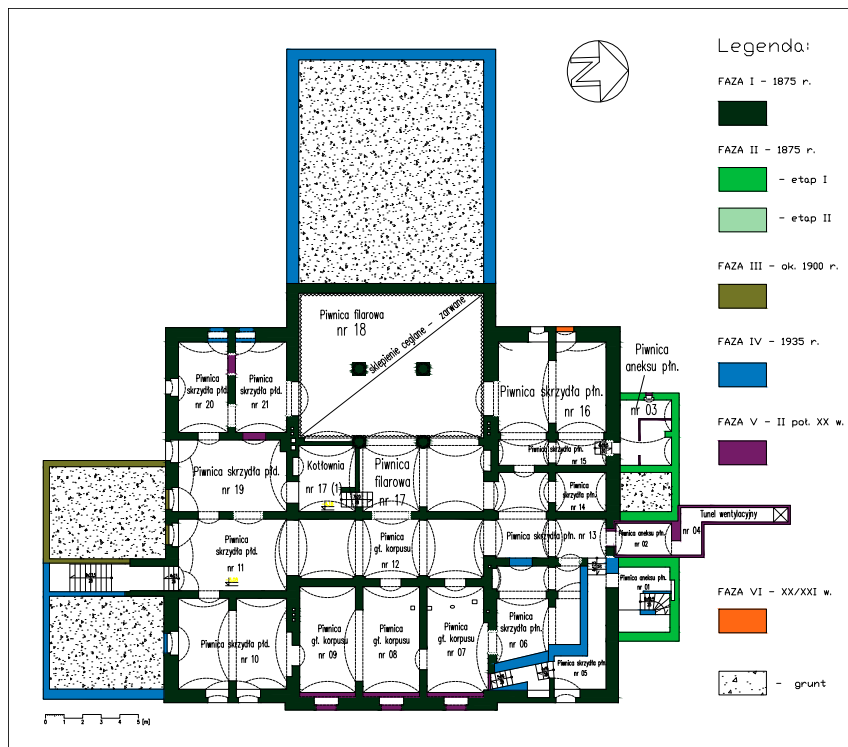
Ryc. 6. Kwidzyn, Kasyno Cywilne, rzut parteru z rozwarstwieniem chronologicznym; oprac. Ł. Rzepczyński na podkł. inwent. „Grupa Young Architektki”.

Fig. 6. Kwidzyn, Civil Casino, ground floor plan with a chronological stratification; by Ł. Rzepczyński on the basis of survey documentation Grupa Young Architektki.

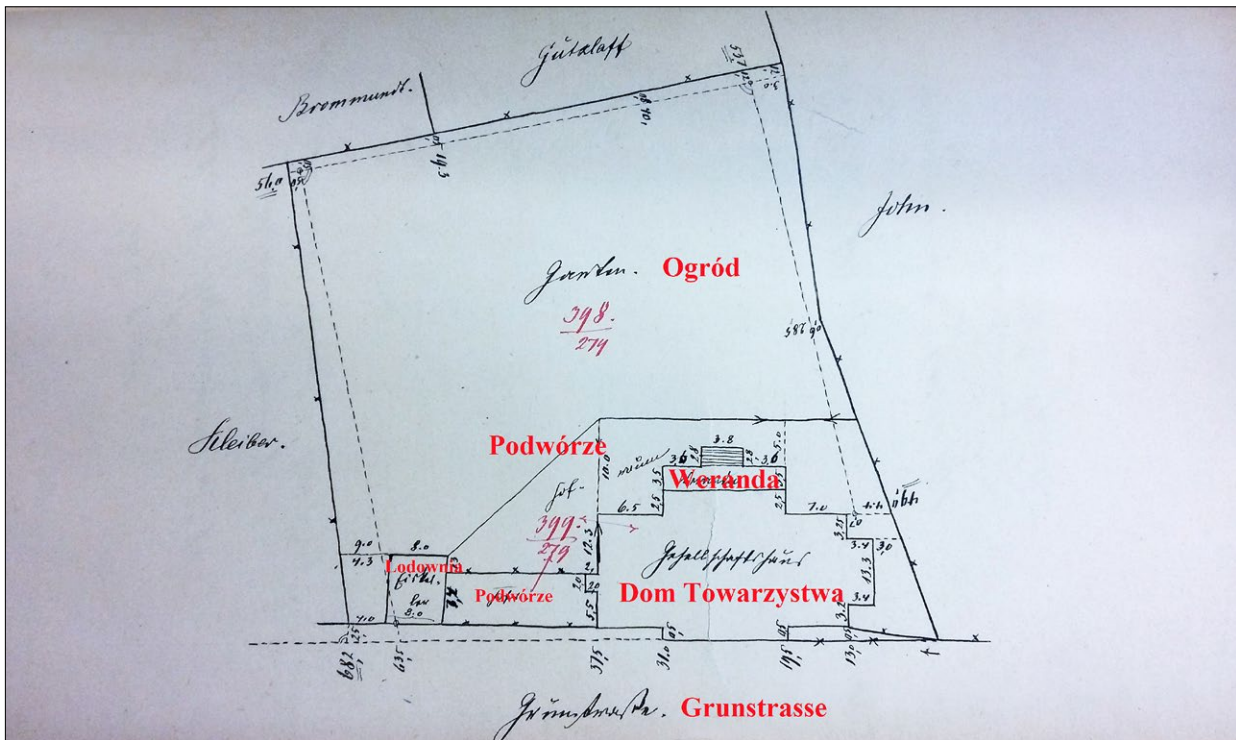
Ryc. 7. Kwidzyn, Kasyno Cywilne, rzut piętra z rozwarstwieniem chronologicznym; oprac. Ł. Rzepczyński na podkł. inwent. „Grupa Young Architekci”.

Fig. 7. Kwidzyn, Civil Casino, floor plan with a chronological stratification; by Ł. Rzepczyński on the basis of survey documentation Grupa Young Architekci.

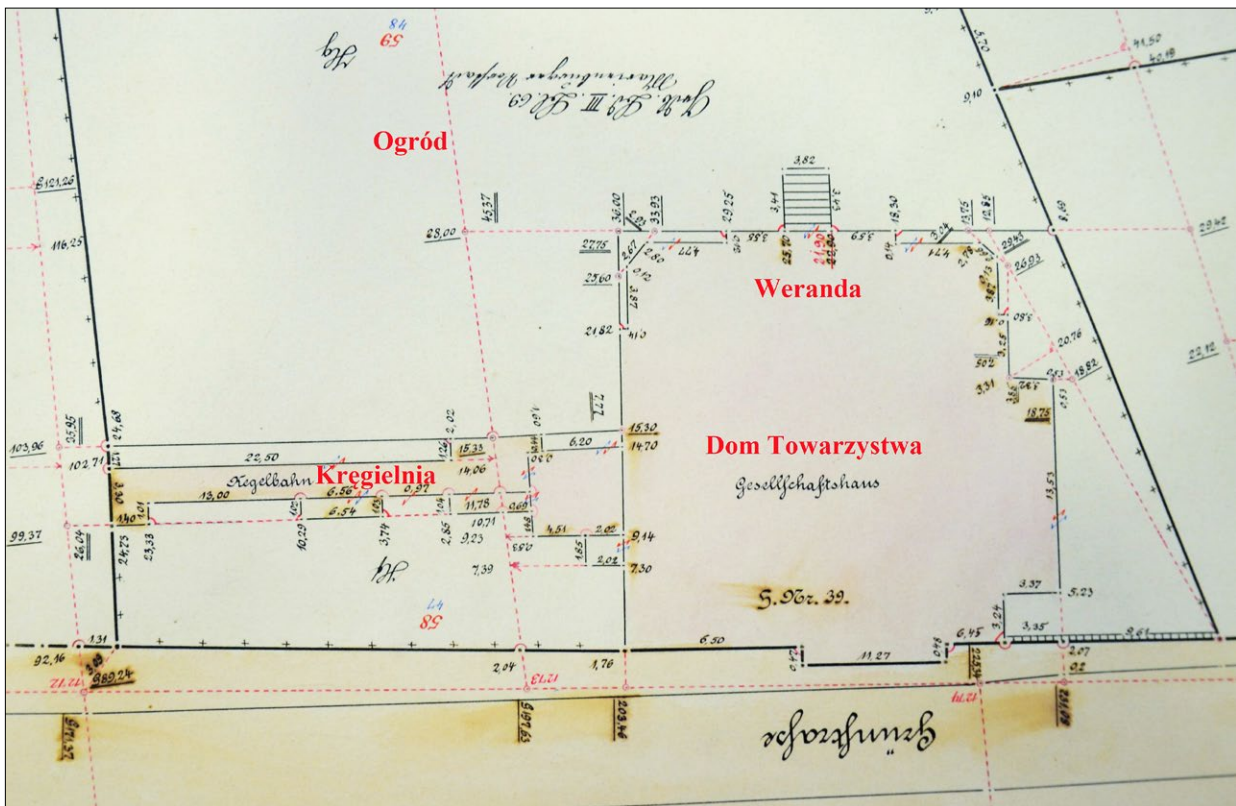

Ryc. 8. Kwidzyn, Kasyno Cywilne, rzut piwnic z rozwarstwieniem chronologicznym; oprac. Ł. Rzepczyński na podkł. inwent. „Grupa Young Architekci”.

Fig. 8. Kwidzyn, Civil Casino, basement plan with a chronological stratification; by Ł. Rzepczyński on the basis of survey documentation Grupa Young Architekci.

Ryc. 9. Plan katastralny ukazujący parcele wraz z obmiarowanym budynkiem Kasyna z 1876; źródło: Archiwum Państwowe w Malborku.
 Fig. 9. Cadastral plan showing the plots with the measured building of the Casino in 1876; source: National Archive in Malbork.

Ryc. 10. Plan katastralny ukazujący parcele wraz z budynkiem Kasyna i dobudowaną kręgielnią, 1905; źródło: Starostwo Powiatowe w Kwidzynie, Wydział Geodezji i Zarządzania Nieruchomościami.
 Fig. 10. Cadastral plan showing the plots with the Casino building and the added bowling alley, 1905; source: District Authority Office in Kwidzyn, Department of Geodesy and Property Management.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Archiwum Państwowe w Malborku, *Katasteramt Marienwerder* [1861] 1865–1945 (dalej: KM), nr zespołu 320, *Etatsjahr 1873 bis 1880/81*, sygn. 298, *Gebäudesteuerverwaltung, Steuerjahr 1878/79, Casino-Gesellschaft*, s. 776–779.

Starostwo Powiatowe w Kwidzynie, Wydział Geodezji i Zarządzania Nieruchomościami, *Katasterverwaltung. Kreis Marienwerder. Gemarkung Nr 96. Stückvermessungsrisse (9) zum Kartenblatt Nr 5. Riss Nr 7 (1:250). Unter Leitung des Personalvorstehers Helmdach aufgenommen vom 27ten bis 31ten Juli 1905 durch den Katasterlandmesser Helmdach (datum 14.02.06)*, sygn. 87/16-4-60.

Teksty źródłowe / Source texts

Reichert Hans, *Gustav Reichert*, „Aus dem Posener Lande, Monatsblätter für Heimatkunde” 1912, z. 4.

Opracowania / Secondary sources

Baltes Hannelore, *Errinerungen von Hannelore Baltes*, „Kleine Weichsel-Zeitung” 2016, nr 3.

Barganowski Antoni, Michalik Henryk, *Przewodnik po Powiślu. Powiat kwidziński*, Kwidzyn 2007.

Barra Bernhard, *Das erste Kono in Marienwerder*, [w:] *Marienwerder Westpreussen, Aus dem Leben einer deutschen Stadt an der unteren Weichsel*, red. Otto Gründer, Franz Neumann, Celle 1983.

Dobry Artur, *Architektura i budownictwo Kwidzyna w czasach rejencji*, „Rocznik Gdański” 1995, t. 4, z. 1.

Golon Mirosław, *Kwidzyn w latach 1945–1957. Kultura i życie społeczne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, red. Krzysztof Mikulski, Justyna Liguz, Kwidzyn 2004, t. 2.

Koziełło-Poklewski Bohdan, Rabant Tomasz, *Kwidzyn w latach 1918–1945. Życie kulturalne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, red. Krzysztof Mikulski, Justyna Liguz, Kwidzyn 2004, t. 1.

Rzeczpiński Łukasz, *Projekt Straty – Kwidzyn*, Malbork 2018.

Szmygin Bogusław (red.), *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Warszawa–Lublin 2009.

Tajchman Jan, *Standardy w zakresie projektowania, realizacji i nadzorów prac konserwatorskich dotyczących architektury i budownictwa*, Toruń–Warszawa 2014.

Tajchman Jan, Piaskowska Beata, *Na czym polega metoda adaptacji zabytków architektury do współczesnej funkcji*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa–Wilanów 2014.

Wajda Kazimierz, *Kwidzyn w latach 1772–1914. Życie społeczno-polityczne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, red. Krzysztof Mikulski, Justyna Liguz, Kwidzyn 2004.

Dokumentacja / Documentation

Dobry Artur, Pawłowscy Joanna i Antoni, „Karta ewidencyjna zabytków architektury, Budynek Kasyna Cywilnego”, Kwidzyn 1995.

Gawryluk Maria, Barton Dariusz, „Wkładka katalogu zabytków architektury Kwidzyna”, Kwidzyn 1996.

Grupa Young Architekci – Jabłoński Michał, Szakiel Sebastian, Gabryś Karol, „Inwentaryzacja Pomiarowo-Rysunkowa Kasyna”, Kwidzyn 2018.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

<https://kwidzyn.pl/budynek-po-kinie-tecza-juz-wlasnoscia-miasta-11233/>.

¹ H. Reichert, *Gustav Reichert*, „Aus dem Posener Lande, Monatsblätter für Heimatkunde” 1912, z. 4, s. 164–174.

² Badania historyczno-architektoniczne zostały wykonane przez autora tekstu w 2019 na potrzeby dokumentacji konserwatorskiej „Wstępne badania historyczno-architektoniczne dawnego Domu Towarzystwa Kasyno z II poł. XIX w. znajdującego się w Kwidzynie”. Zleceniodawcą była firma projektowa „Grupa Young Architekci” z Kwidzyna, która podjęła się sporządzenia nowego projektu adaptacyjno-budowlanego dla omawianego zabytku. Na podstawie badań zostały sformułowane wnioski i postulaty konserwatorskie. Za podkład do rysunków analitycznych posłużyły inwentaryzacje pomiarowo-rysunkowe dostarczone przez firmę projektową.

³ B. Barra, *Das erste Kono in Marienwerder*, [w:] *Marienwerder Westpreussen, Aus dem Leben einer deutschen Stadt an der unteren Weichsel*, red. O. Gründer, F. Neumann, Celle 1983, s. 259.

⁴ A. Dobry, *Architektura i budownictwo Kwidzyna w czasach rejencji*, „Rocznik Gdański” 1995, t. 4, z. 1, s. 66.

⁵ Ibidem, niem. Grünstrasse.

⁶ K. Wajda, *Kwidzyn w latach 1772–1914. Życie społeczno-polityczne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, red. K. Mikulski, J. Liguz, Kwidzyn 2004, s. 205.

⁷ B. Koziełło-Poklewski, T. Rabant, *Kwidzyn w latach 1918–1945. Życie kulturalne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, s. 315.

⁸ M. Golon, *Kwidzyn w latach 1945–1957. Kultura i życie społeczne*, [w:] *Kwidzyn. Dzieje miasta*, s. 179–180, 304–305.

⁹ A. Barganowski, H. Michalik, *Przewodnik po Powiślu. Powiat kwidziński*, Kwidzyn 2007, s. 89.

¹⁰ H. Baltes, *Errinerungen von Hannelore Baltes*, „Kleine Weichsel-Zeitung” 2016, nr 3, s. 16.

¹¹ Ł. Rzeczpiński, *Projekt Straty – Kwidzyn*, Malbork 2018, s. 5.

¹² Obydwie pozycje znajdują się w biurze Powiatowego Konserwatora Zabytków w Kwidzynie Wiesława Gałkowskiego oraz Głównego Specjalisty ds. Zabytków w urzędzie miasta Bogumiła Wiśniewskiego.

¹³ Na zlecenie „Grupy Young Architekci” została także wykonana dokumentacja konserwatorska (badania stratygraficzne), do której autor w chwili badań nie posiadał dostępu.

- ¹⁴ Jest to zupełnie nowe i nieznane wcześniej datowanie.
- ¹⁵ Archiwum Państwowe w Malborku (dalej: APM), *Katasteramt Marienwerder* [1861] 1865–1945 (dalej: KM), nr zespołu 320, *Etatsjahr 1873 bis 1880/81*, sygn. 298, *Gebäudesteuerverwaltung, Steuerjahr 1878/79, Casino-Gesellschaft*, s. 776–779; Starostwo Powiatowe w Kwidzynie, Wydział Geodezji i Zarządzania Nieruchomościami (dalej: SPK, WGZN), *Katasterverwaltung, Kreis Marienwerder, Gemarkung Nr 96. Stückvermessungsrisse (9) zum Kartenblatt Nr 5. Riss Nr 7 (1:250). Unter Leitung des Personalvorstehers Helmdach aufgenommen vom 27ten bis 31ten Juli 1905 durch den Katasterlandmesser Helmdach (datum 14.02.06)*, sygn. 87/16-4-60.
- ¹⁶ Ze względu na temat artykułu i ograniczenia objętościowe analiza porównawcza nie zostanie omówiona.
- ¹⁷ APM, KM [1861] 1865–1945, nr zespołu 320, *Etatsjahr 1873 bis 1880/81*, sygn. 298, *Gebäudesteuerverwaltung, Steuerjahr 1878/79, Casino-Gesellschaft*, s. 779.
- ¹⁸ Ibidem, s. 780.
- ¹⁹ Ibidem, schematyczny plan katastralny.
- ²⁰ Ibidem, s. 778.
- ²¹ Ibidem.
- ²² Ibidem.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ SPK, WGZN, *Katasterverwaltung, Kreis Marienwerder, Gemarkung Nr 96. Stückvermessungsrisse (9) zum Kartenblatt Nr 5. Riss Nr 7 (1:250). Unter Leitung des Personalvorstehers Helmdach aufgenommen vom 27ten bis 31ten Juli 1905 durch den Katasterlandmesser Helmdach (datum 14.02.06)*, sygn. 87/16-4-60.
- ²⁵ B. Barra, op. cit., s. 259; B. Koziełło-Poklewski, T. Rabant, op. cit., s. 315.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ APM, KM, nr 320, *Etatsjahr 1873 bis 1880/81*, sygn. 298, *Gebäudesteuerverwaltung, Steuerjahr 1878/79, Casino-Gesellschaft*, s. 779.
- ²⁹ J. Tajchman, *Standardy w zakresie projektowania, realizacji i nadzorów prac konserwatorskich dotyczących architektury i budownictwa*, Toruń–Warszawa 2014, s. 13; J. Tajchman, B. Piaskowska, *Na czym polega metoda adaptacji zabytków architektury do współczesnej funkcji*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. B. Szmygin, Warszawa 2014, s. 299–314.

Streszczenie

Budynek dawnego Towarzystwa Kasyno, późniejszego kina „Filmbühne” i „Tęcza” należy do nielicznych przykładów dawnych lokali towarzyskich, jakie zachowały się w Kwidzynie. Do chwili przeprowadzenia badań historyczno-architektonicznych w 2019 zabytek w zasadzie nie był w pełni rozpoznany, zarówno w kwestiach historycznych czy funkcjonalnych, jak i przekształceń budowlanych. Przykładem niewystarczającej analizy źródłowej może być choćby niesprecyzowane datowanie jego budowy. Zatem głównym celem artykułu jest przedstawienie najnowszych wyników badań związanych z jego przekształceniami budowlanymi od momentu powstania w 1875, poprzez kluczowe przemiany użytkowo-architektoniczne z 1935 aż do lat sześćdziesiątych–siedemdziesiątych XX wieku, kiedy uzyskał ostateczną formę. Od kilkunastu lat zabytek jest nieużytkowany, a jego stan zachowania na skutek zaniedbań i błędnych decyzji poprzedniego właściciela jest katastrofalny. Obecnie obiekt został przejęty przez samorząd w celu przywrócenia dawnych funkcji towarzysko-kulturalnych oraz świetności, poprzez przeprowadzenie gruntownych prac restauratorsko-budowlanych.

Abstract

The building of the former Casino Society, later the “Filmbühne” and Tęcza cinema, is one of a few examples of old social venues that have survived in Kwidzyn. Until historical and architectural research was carried out in 2019, the monument was largely unexplored, neither in terms of historical and functional issues, nor in the view of construction transformations. One example of an insufficient source analysis may be the highly unspecific dating of its construction. Therefore, the main goal of the paper is to present the latest research results related to the construction transformations of the building from when it was built in 1875, through the key functional and architectural transformations in 1935, until the 1960s and 70s, when it obtained its final form. The monument has not been used for many years, and its condition is very poor due to negligence and questionable decisions of its previous owner. Currently, the facility has been taken over by the local government in order to restore its former social and cultural functions as well as its great splendor by carrying out thorough renovation and construction works.